

Sadržaj

Predgovor	VII

Prvi dio

Aprilski rat	1
Komadanje Jugoslavije	12
Okupacijski režimi	15
Ustaški teror	20
Komunisti	24
Oslobodilačka fronta slovenskog naroda	31
Ljubljanska pokrajina	34
Početak otpora	36
Crna Gora	43
Enigma	48
Srbija	49
Makedonija i Hrvatska	61
Dalmacija	65
Slovenija	67
Organizacija ustanka	77
Misija <i>Bullseye</i>	85
Pad Užičke republike	93
Pirzio Biroli u Crnoj Gori	98
Lijeva skretanja	102
Talijanska okupacija u Dalmaciji i zaleđu	108
Suradnja Talijana i Srba	109
Istočna Bosna	115
Socijalna revolucija ili narodnooslobodilačka borba?	116
Igmanski marš	119
Foča	122

Drugi dio

Operacija <i>Trio</i>	137
Sovjeti protiv Mihailovića	146
Hrvatska i Dalmacija	148
Slovenija	154

Dražgoše	167
Robotti, Roatta, Ehrlich i Rožman	169
Kozara	182
„Dugi marš“	185
Bihac	199
Partizanska vojska na slovenskom etničkom teritoriju	201
Partizansko zdravstvo	209
Vojvode	211
<i>Milizia volontaria anticomunista</i>	214
Ljetna ofenziva	221
Biskup Gregorij Rožman	231
Draža Mihailović – britanska mora	235
„Titova država“	240
Prvo zasjedanje AVNOJ-a	244
Pripreme za uništenje „Titove države“	252

Treći dio

Operacija <i>Weiss</i>	265
Planina Grmeč	269
<i>Weiss II</i>	271
Drama na Neretvi – bitka za ranjenike	274
„Martovski pregovori“	281
Komunističko preuzimanje vlasti u slovenskoj Oslobođilačkoj fronti ..	288
Dolomitska izjava	298
Povratak na Rog	301
Talijansko-njemačka neslaganja	307
Operacija <i>Schwarz</i>	312
Britanci i njihove dileme	319
Misija <i>Typical</i> i bitka na Sutjesci	329
Razilaženja između Tita i njegovih zapovjednika	338
Svetozar Vukmanović-Tempo u Bosni i Makedoniji	342
Hrvatska	348
Ljeto 1943.	352
Kapitulacija Italije	365
Osmi septembar u Sloveniji	371
Turjaški grad	375
Primorska	380
Njemačko osvajanje talijanskog okupacijskog teritorija	390

Dalmacija	394
Crna Gora nakon 8. septembra 1943.	398
Hrvatska i Srbija nakon 8. septembra 1943.	399
Kočevski sabor	404
ZAVNOH	409
Septembar i oktobar 1943.	410
Moskovska konferencija	416
Drugo zasjedanje AVNOJ-a	419

Četvrti dio

Fitzroy Maclean	435
Jesen i zima 1943.	436
Titovi odnosi sa Sovjetima	443
Srbija	453
Operacija <i>Kugelblitz</i>	456
Bitka za dalmatinske otoke	459
Iz Jajca u Drvar	462
Titovi odnosi s Britancima	465
<i>Adriatisches Küstenland</i>	473
Črnomeljska republika	489
OZNA	495
Sovjetska misija	497
Prodor u Srbiju u proljeće 1944. godine	506
Operacija <i>Rösselsprung</i>	510
„Pastir“ Ivan Šubašić	528
Vis	532
Dan D i Slovenci	536
Boris Kidrič u Titovoj nemilosti	538
Prodor u Srbiju u ljeto 1944.	541
Vis – odnosi s Britancima	548
Titov neodržani susret s generalom Wilsonom	555
Caserta, Bolsena i Rim	560
Titov susret s Churchillom u Napulju	564
Robert McDowell	569
Pohod Crvene armije	576
Titov govor na Visu	578
Titov skok s Visa Staljinu u Moskvu	586
Bitka za Srbiju	595

Bitka za Beograd	600
Početak vladanja	605
Misija <i>Tolstoj</i>	609
Šubašić se vraća na scenu	612
Ekscesi Crvene armije	616
Kardelj i Šubašić u Moskvi te iskre između Tita i Britanaca u Dalmaciji i Crnoj Gori	619
Grčki intermezzo	627
Čistka	632
Srijemski front i bosansko bojište	638
Reorganizacija vojske i izgradnja države	643
Hebrangova misija u Moskvi	648

Peti dio

Konferencija u Jalti	655
Posjet feldmaršala Alexandera Beogradu	660
Tito u Moskvi i snovi o novim granicama Jugoslavije s Italijom i Austrijom	664
Posljednji mjeseci borbi u Sloveniji	672
Pohod 4. armije	678
Tršćanska kriza	684
Operacija <i>Unthinkable</i>	689
Sudbina armijske skupine „E“ i kvislinga	700
Kapitulacija generala Löhra	709
Koruško pitanje	712
Kvislinzi uhvaćeni u klopku svojih zabluda i mrtvački ples osvete	722

Epilog

Demon, koji se zove ideološka zaslijepljenost	741
Napomene	745
Popis kratica	871
Bibliografija	875
Imenski registar	907
O autoru	920

Predgovor

Nisam iz partizanske obitelji. Jedini angažirani pristaša partizana u našoj kući u Sežani bio je sluga koji je potkraj rata njemačkom oficiru, našem sustanaru, ukrao dvogled, čizme i revolver. Ugurao ih je u pomije i odnio drugovima u Dane, gdje smo držali svinje. Nijemci su nas zbog toga skoro deportirali u Dachau. Moj je otac bio gorljivi domoljub te je i financijski podržavao Oslobođilačku frontu (slov. *Osvobodilna fronta*, OF), no komunizma se bojao. Kao koliko-toliko upućen trgovac nije vjerovao da će nakon pobjede teći med i mlijeko. Kad je teta Milka, seljanka iz Skopa koju su nazivali „partizanska majka“, ustvrdila da u socijalizmu uopće neće trebati kuhati zato što će se avionima iz Moskve dovoziti ručak i večera, podrugljivo joj se nasmijao. Ona je ljutita odjurila kući, a moja mama ju je jedva sustigla s košarom punom hrane da je umiri. „Za svaki slučaj.“

Za svaki slučaj smo se oko 15. septembra 1947. godine, kad je pala granica između Jugoslavije i Zone A Slobodnog Teritorija Trsta, koja je bila pod angloameričkom vojnom upravom, preselili u Trst. U nadi da će ta mala državina između Jugoslavije i Italije doista zaživjeti i postati Hong Kong na Jadranu gdje će Slovenci i Talijani biti ravnopravni. Stvari su se okrenule drugačije. Nakon 1954. godine, našli smo se u Italiji. Kod kuće i u slovenskim školama, od osnovne do mature u klasičnoj gimnaziji, o partizanima nisam čuo gotovo ništa. Do pomaka u vezi s narodnooslobodilačkom borbom u mojoj je svijesti došlo postupno. Prvo kad me stariji prijatelj, Talijan već u drugoj generaciji, no nostalgičan u vezi sa svojim slovenskim korijenima, zamolio da ga odvedem na neko važno partizansko mjesto. Pisao je roman o talijanskoj okupaciji Ljubljanske pokrajine. Otišli smo u Bazu 20 kod Kočevskog Roga, gdje ja dotada još nisam bio. Kad sam vidio tamošnje barake koje su usred nacifašističke Europe bile centar slobode i otpora, te su svjedočile o organizacijskoj poduzetnosti i državotvornosti partizana, prvi put sam osjetio ponos zbog toga što sam Slovenac. Rekao sam samome sebi kako bih, da sam 1941. godine imao dvadeset godina, i ja otišao u partizane. Kad sam počeo istraživati povijest

suvremene Jugoslavije, te sam se suočio s Drugim svjetskim ratom na našem području, taj je osjećaj dobio i racionalni temelj, zato što sam shvatio izvornost i značenje narodnooslobodilačke borbe koja je Slovencima osigurala bar koliko-toliko pravedne granice te je izoštrila sliku o njima u međunarodnom prostoru. Konačno sam stao na partizansku stranu nakon osamostaljenja Slovenije, kad su se devedesetih godina prošloga stoljeća u novostvorenoj državi počele pojavljivati revizionističke težnje koje su pokušavale vrednovati kolaboracionizam i demonizirati partizanstvo. Tada mi se učinilo nužnim i časnim stati u obranu tog središnjeg događaja naše povijesti, ne toliko zbog uzdizanja Tita i njegovih komunističkih drugova, koliko zbog poštivanja hrabrosti, patnji i smrti hiljada prostodušnih boraca koji su se suprotstavili Mussoliniju i Hitleru zbog poriva za slobodom i pravdom. To, dakako, ne znači da sam podcjenjivao ulogu komunista u veličanstvenoj epopeji partizanske borbe. O mjeri u kojoj je Tito od početne gerile uspješno organizirao udarnu vojsku sposobnu suprotstaviti se divizijama Wehrmachta jasno svjedoče visoke ocjene koje su o njemu davali, ne samo Churchill i drugi državnici zapadnog svijeta, nego i njegovi najžešći neprijatelji: njemački generali na terenu, Goebbels, Himmler, pa čak i Hitler.

Kad sam odlučio napisati knjigu o partizanima, dao sam si u zadatak da ne smijem učiniti pogreške onih povjesničara koji su se usredotočili na događaje u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori i Hrvatskoj posve ignorirajući slovenski i makedonski doprinos oslobodilačkoj borbi. Zato sam odlučio uključiti čitav jugoslavenski prostor u tu priču, premda sam bio svjestan da tako razgranatu i raznoliku tematiku neće biti jednostavno održati pod istim krovom. To sam smatrao potrebnim učiniti zato što se bez uzimanja u obzir narodnooslobodilačke borbe svih jugoslavenskih naroda ne mogu razumjeti međunarodne dosege događanja i umiješanost velikih sila u njih. Takav je pristup zahtijevao istraživanje širokog gradiva što me je odvelo u arhive od Moskve, Berlina i Münchena do Londona, Cambridgea, Oxforda i Edinburga sve do Rima. Shvatio sam kako se partizanska narodnooslobodilačka borba organski uključivala u vojne napore antihitlerovske koalicije te kako su sudbonosno na nju utjecale suprotnosti između Istoka i Zapada koje su se u to vrijeme formirale, a počele su sazrijevati znatno prije kraja Drugog svjetskog rata.

Još sam nešto čvrsto odredio kad sam se primio posla. Znao sam da ne smijem napisati apologiju partizanstva jer je takvih već bilo dovoljno, nego da moram prikazati povijesnu istinu u svoj njezinoj veličini, ali i u zabludama, tragicima i zločinima. Svoju pripovijest tako zaključujem opisom poslijeratnih izvansudskih ubojstava kvislinga, uvjeren da te likvidacije ne treba prešutjeti, nego ih treba prikazati u svom njihovom užasu, ali ih istovremeno treba i smjestiti u vrijeme puno osvetoljubivosti i neprijateljstva koje je obilježio užasan sukob s Englezima i Amerikancima zbog naših granica u Koruškoj i Primorskoj.

Imao sam i sreće prilikom pisanja ove knjige koja je grozničavim anagažmanom ispunila posljednjih šest godina moga života te me, ako nisam bio u inozemstvu, takoreći zatvorila u klauzuru moje radne sobe. Imao sam sugovornike, zapravo mentore, velikog formata: Janeza Stanovnika, Antona Vratušu te braću Bogdana i Marjana Osolnika. Oni su shvatili na koji način namjeravam utemeljiti svoje djelo te su me pripovijedanjem svojih sjećanja i naklonošću koju su mi iskazivali, neprestano podržavali. To isto mogu reći i za Janka Pleterskog, s kojim sam bio u osobnom kontaktu, kao i putem pisama, sve do njegove smrti. Premda je bio strašno usamljen, jer je postupno gubio vid i sluh, u svom je mlinu, kako je nazivao dom umirovljenika, neprestano mljeo misli o našoj partizanskoj priči koje je potom velikodušno dijelio sa mnom. Uz njih, tu su bili i Živa Vidmar, čuvarica sjećanja svoga oca Josipa, Matjaž Sebenik, koji mi je predao torbu dokumenata svoga strica Vlade Kozaka, i Dušan Biber, europski upućen znalac Drugog svjetskog rata. Kad je riječ o Biberu, on je za mene učinio još nešto što nisam očekivao. Darovao mi je čitavu zbirku američkih i britanskih dokumenata koje je neumornim radom skupio u vašingtonskim i londonskim arhivima tijekom desetljeća, a uz to mi je ustupio čitavu svoju bogatu knjižnicu vezanu uz ratnu tematiku. Pratio je moje pisanje od početka, upozoravajući me na pogreške te je, unatoč bolesti koja ga je prikovala uz krevet, detaljno pročitao opsežan tekst. Najvažnije je bilo to što je u razgovorima koje smo vodili posljednjih godina sa mnom podijelio niz zakulisnih informacija kojima je raspolagao na temelju svog partizanskog iskustva i kontakata s vođama britanskih misija pri Titovu Vrhovnom štabu i slovenskom Glavnom štabu.

Podvig kojeg sam se prihvatio zahtijevao je materijalnu, moralnu i organizacijsku podršku. Za to sam zahvalan zakladi Alexander von

Humboldt Stiftung koja mi je, kao i prije, dodijelila stipendiju koja mi je omogućila istraživački rad u minhenskim i berlinskim bibliotekama. Zahvalu sam dužan i Znanstveno-istraživačkom centru Koper, u kojem sam zaposlen kao znanstveni savjetnik. Direktor tog centra Rado Pišot, kao i kolege u Institutu za povijesna istraživanja, neprestano su me podržavali iskazujući svoju solidarnost i potporu. Spomenut ću samo Tilena Glavinu – bez njegove bi pomoći moj istraživački rad bio još zahtjevniji nego je bio.

Knjiga je objavljena i na uvidu je čitateljima. I ta je završna faza zahtijevala mnogo napora i nakladničkog znanja. Bez pomoći Tineta Logara to ne bi bilo moguće.

Hvala također i profesorici Aniti Peti-Stantić koja je knjigu prevela na hrvatski te Damiru Agičiću i njegovim suradnicama u Srednjoj Europi koji su je uredili.

Autor